

Arqueologia industrial. Definició de l'*Enciclopedia valenciana de Arqueología industrial* (1995: Manuel Cerdà, Mario García Bonafé, dirs. València: Edicions Alfons el magnànim / Associació Valenciana d'Arqueologia Industrial, ps. 94-98)

Disciplina que s'ocupa de registrar, investigar i analitzar els vestigis materials de la societat industrial-capitalista. Per a açò se serveix del mètode arqueològic, i els seus procediments (prospecció, excavació, documentació, classificació i anàlisi del registre) són els mateixos que els de qualsevol altra branca de l'arqueologia. Com a part d'ella, la seua finalitat és la de produir coneixements històrics des dels que poder interpretar i explicar la realitat del període objecte del seu estudi, en este cas el que s'inicia amb la industrialització i finalitza en el moment en què la tecnologia actual comença a ser descartada. El període industrial es caracteritza per les seues formes d'organització social i econòmica, però molts dels processos que determinen esta organització tenen els seus orígens en l'època de la protoindustrialització, per la qual cosa el seu estudi ha de ser també tingut en compte per l'arqueologia industrial.

Encara que en la pràctica no ha sigut així, excepte comptades excepcions, res no diferencia la tasca d'esta disciplina de la que és pròpia de l'arqueologia, com res no diferencia els seus objectius i els de la història. L'arqueologia industrial, no obstant, incorpora al registre arqueològic les informacions procedents dels registres oral i escrit, igual que fan altres branques de l'arqueologia, com és el cas de l'arqueologia postmedieval respecte a l'escrit. Les evidències documentals –molt més abundants i variades que les existents per a períodes anteriors–, les contempla com complementàries de les evidències físiques, mai com substitutives.

No obstant, la consideració de l'arqueologia industrial com a arqueologia –encara que cada vegada més acceptada– dista encara de ser una realitat, confonent-se a sovint registre arqueològic amb patrimoni industrial i els objectius d'ella amb la salvaguarda d'aquest i amb l'estudi de les seues característiques arquitectòniques o estètiques. Per això, en massa ocasions es denomina arqueologia industrial a allò que no és més que història de l'arquitectura o de la tècnica, o a qualsevol altre estudi sobre algun aspecte de la industrialització –més propi de la història econòmica– amb profusió de fotografies i/o altres il·lustracions.

Per paradoxal que puga paréixer, açò no deu estranyar-nos si tenim en compte que, fins a hores d'ara, la majoria dels qui han treballat en arqueologia industrial no tenien una adequada –o inclús cap– formació en la utilització del mètode arqueològic i viceversa: molts pocs arqueòlegs s'han ocupat de treballar en arqueologia industrial. Raons que justifiquen esta situació n'hi ha de sobra. D'una banda, durant molt de temps s'ha considerat que la tasca de l'arqueologia era la de suplir a la història en l'estudi d'aquells períodes en què els documents escrits no existeixen o són considerats insuficients. D'una altra banda, no cal oblidar la forma i les condicions del naixement de l'arqueologia industrial. Com és sabut, aquesta sorgeix en el context del procés de renovació urbana i industrial que va afectar Gran Bretanya al finalitzar la Segona Guerra Mundial. La reconstrucció de la indústria britànica comportava la destrucció de significatius vestigis de l'anomenada revolució industrial i de tot un patrimoni ambiental, i va ser l'intent que es considerara el patrimoni industrial com a part del patrimoni cultural, cosa que va motivar professionals de diversos camps, aliens a l'arqueologia i a la història, a denunciar la situació, originant-se així un ampli moviment popular els interessos del qual, lògicament, eren cívics per davant de tot.

L'arqueologia industrial no nasqué, per tant, de la inquietud de la disciplina arqueològica per ampliar els seus límits cronològics ni de l'ambició de la història per augmentar les seues fonts de coneixement. Quasi al mateix temps, Gran Bretanya vivia un important debat sobre la pròpia concepció de la història i inclús sobre la seua pràctica social –impulsat per historiadors de l'esquerra, antics militants del Partit Comunista Britànic–, de grans repercussions pel que fa al significat de la disciplina històrica, els seus objectius, els seus destinataris i inclús sobre qui havia de participar en la seua elaboració. Però per història es continuava entenent, no obstant, la que

emanava dels documents escrits. Com a màxim, i un poc posteriorment, es va començar a reivindicar el registre oral. L'arqueologia, per la seua banda, començava a adquirir l'estatus de disciplina, però en cap moment es va qüestionar un canvi en els límits cronològics dels períodes objecte del seu estudi que hagueren permés incloure també la societat industrial. Certament, alguns sectors –afortunadament amb èxit– defengueren l'existència d'una arqueologia medieval com a primera transgressió dels límits tradicionals.

D'esta manera, l'arqueologia industrial fou, en els seus principis, més aïna un assumpte d'aficionats. L'antiquarisme sembla ser durant els anys seixanta la principal activitat dels arqueòlegs industrials. Una cosa molt pareguda ja li havia ocorregut a l'arqueologia clàssica en els seus inicis. Igual que s'identificà aquesta amb les grans obres de l'antiguitat i els seus objectes artístics, l'arqueologia industrial ha estat identificada amb els grans monuments industrials i amb el patrimoni industrial, i no sols amb el seu estudi, sinó inclús amb altres facetes més pròpies de la gestió politicoadministrativa com són les relacionades amb la seua conservació o rehabilitació.

De tota manera, gràcies a l'entusiasme d'altres professionals i de molts aficionats, avui podem parlar de l'existència de l'arqueologia industrial des d'una òptica molt distinta, encara que no en els termes que serien desitjables. L'absència d'un marc teòric precís durant tant de temps constitueix encara avui un seriós problema. Encara que a principis dels seixanta va arribar a convertir-se en secció universitària en la University of Bath (Universitat de Bath), les reticències acadèmiques cap a ella mai no han cessat i el seu estudi a penes si es contempla en els cursos universitaris, tant de llicenciatura com de postgrau. La falta de formació és, d'esta manera, evident i suposa un seriós impediment per a la seua pràctica professional: hi ha un desconeixement generalitzat del mètode arqueològic per part dels qui es dediquen a l'arqueologia industrial, així com del procés històric de la industrialització per part dels arqueòlegs que s'han acostat a estudiar els segles XIX i XX. Esta falta de formació es disfressa sovint amb la suposada interdisciplinarietat de l'arqueologia industrial, arribant-se a l'extrem –com ocorre a Itàlia– de considerar-la innecessària adduint que el seu camp d'estudi ja el cobreixen altres disciplines com puguen ser l'arquitectura o l'etnologia.

A pesar de tot, l'arqueologia industrial ha recorregut un llarg camí des que, en 1953, Michael Rix publicara un article en què encunyava esta terminologia –fent insistència en els valors estètics de les estructures industrials– i establira dos anys després que els seus objectius eren “registrar, preservar en alguns casos i interpretar els llocs i estructures de la primera activitat industrial, particularment els monuments de la revolució industrial”. En 1963, Kenneth Hudson (un periodista de la BBC) va publicar el primer llibre sobre arqueologia industrial, *Industrial archaeology*, i fundà la primera revista sobre la matèria, *The journal of industrial archaeology*. El seu treball i el d'altres autors britànics, com Angus Buchanan, Neil Cossons o Arthur Raistrick, va servir perquè l'interès cap a la disciplina i cap a la defensa del patrimoni industrial es despertara també fora de les fronteres del Regne Unit. L'arqueologia industrial va començar a ser practicada en gran part d'Europa i d'Amèrica del Nord a finals dels anys seixanta, amb la qual cosa es multiplicaren les publicacions i congressos sobre ella i es van crear nombroses associacions locals i nacionals. Tímidament, algunes universitats la van incorporar als seus plans d'estudis.

A poc a poc, i a pesar dels problemes que abans mencionàvem, l'arqueologia industrial ha anat consolidant-se com a disciplina i definint els seus objectius: l'estudi de la cultura material de la societat industrial capitalista a fi de produir coneixements històrics capaços d'analitzar-la i explicar-la. No sols el monument, sinó tots els vestigis materials han de ser estudiats; no per ells mateixos, sinó en tant que manifestacions d'una societat concreta nascuda amb la industrialització i determinada per unes noves i diferents relacions socials. El debat sobre si l'arqueologia industrial ha de definir-se en funció del període estudiat (des de la protoindustrialització fins al moment en què es descarta l'actual tecnologia, la qual cosa significa diferents cronologies segons països) o del tipus d'activitats (l'estudi de “les evidències que contribuïsquen al nostre coneixement de la història i de l'evolució de determinades indústries i processos i del desenvolupament de la indústria en

general" –Raistrick, 1972–, des del Neolític, doncs) afortunadament està ja superat. El camp d'estudi de l'arqueologia industrial es limita, per consegüent, al període de la indústria capitalista, ja que suposa l'origen d'una determinada organització del treball, desconeguda fins llavors, i d'un altre sistema de vida –altres actituds, altres comportaments– resultant de les noves relacions socials. Açò no significa una altra cosa que "tot l'univers material de les societats organitzades en el sistema de producció propi del capitalisme o dependents d'ell: no es tracta, per tant, de manufactures i indústries controlades pel capital industrial –les manufactures controlades pel capital industrial es coneixen des de l'antiguitat clàssica–, sinó de totes les produccions ciutadanes i rurals –per tant, també les agrícoles–" (Carandini, 1978), és a dir: totes les empremtes que, durant este període, l'home ha deixat com a conseqüència del seu treball, de les seues relacions socials i dels seus mitjans de vida.

Fàbriques, màquines, vivendes, mitjans de transport i vies de comunicació, llocs d'oci i sociabilitat, transformacions agrícoles i del paisatge..., són senyals tangibles de l'activitat humana, d'una activitat que ha transformat tant les formes de vida com les del treball, les formes de comunicar-se i de relacionar-se, el paisatge urbà i el rural. L'evidència física no pot, per tant, aïllar-se del seu ampli paisatge i del seu context social sense col·locar-se fora dels límits de l'arqueologia: el treball, el capital, les matèries primeres, el transport, la tecnologia, la propietat i el poder, tots han tingut un impacte sobre el paisatge i proporcionen el context de la industrialització (Clark, 1987). No obstant, este estudi total del paisatge i els artefactes a penes s'ha dut a terme. La revista més important hui en dia sobre la nostra disciplina, *Industrial archaeology review*, continua prestant, si bé amb notables excepcions, més atenció a l'artefacte que al context. Encara que l'arqueologia industrial anglosaxona ha sigut pràcticament l'única a utilitzar el registre arqueològic, açò no ha significat que, per posar un exemple, s'estudien les rodes hidràuliques sense tindre en compte els sistemes hidràulics.

Així doncs, molta de l'arqueologia industrial que s'ha practicat fins ara ha tingut més a vore amb la història de l'arquitectura, de la tècnica, o inclús la història econòmica que no amb una vertadera arqueologia del període industrial-capitalista. Un concepte bàsic del mètode arqueològic, com és l'estratigrafia, segueix sense ser utilitzat per molts dels qui es dediquen a esta disciplina, a pesar del seu enorme potencial. L'anàlisi estratigràfica es revela indispensable per a la investigació en arqueologia industrial, entenent no sols com a estrats els diversos nivells acumulats en el subsòl, sinó també tot allò que s'ha edificat sobre la superfície i el propi paisatge, perquè tot això és el reflex, el resultat més aïna, de l'activitat humana, de les seues relacions socials en un context determinat. El principi estratigràfic ens permet construir seqüències temporals i tipus, de què tan necessitada està l'Arqueologia industrial, la sistematització i l'anàlisi de la qual són indispensables a l'hora d'augmentar els nostres coneixements històrics, ja que molts d'ells en absolut poden extraure's únicament de les fonts escrites, com puguem ser, per exemple, les condicions de vida i treball dels grups socials més desfavorits –entre altres coses, perquè són els que menys documentació escrita han generat–.

Si el registre arqueològic –ja siga mitjançant l'excavació, l'anàlisi estratigràfica o l'anàlisi espacial– és, per tant, la premissa bàsica del treball en arqueologia industrial, no per això aquesta descuida la informació aportada per altres registres, com l'escrit o l'oral –o l'iconogràfic–, la qual cosa no significa supeditació o la subsidiarietat d'aquestos respecte a aquell. La documentació escrita ens resulta d'una gran utilitat per a situar-nos en la realitat econòmica i politicosocial de la zona sobre la qual treballarem, com també ens pot informar sobre determinats artefactes que, mitjançant la prospecció, no identifiquem sobre el terreny.

L'estudi de la cultura material exigeix el recurs a múltiples fonts: des de la cartografia històrica als mapes més recents, dels arxius d'empresa als locals i supralocals, de la iconografia a la fotografia i les pel·lícules, dels catàlegs publicitaris a la publicística especialitzada. Tot són materialitzacions de la industrialització i el seu procés històric. Però l'arqueologia industrial té en compte també altres

fonts no estrictament materials: els testimonis dels hòmens i dones que han experimentat i protagonitzat este procés. El registre oral pot proporcionar-nos una profitosa informació sobre l'impacte del desenvolupament tecnològic i el nou sistema de fàbrica en la vida de les gents, així com sobre antics processos de producció ja en desús o oficis ja desapareguts o en via de desaparició.

Al País Valencià, l'arqueologia industrial té encara un escàs desenvolupament, si bé en els últims anys s'han multiplicat les activitats al seu entorn. Tots els problemes que afecten la disciplina –i que hem tractat de resumir en estes pàgines– adquireixen entre nosaltres major relleu a causa de la poca atenció que ha rebut per part dels professionals de la història i de l'arqueologia i la tradicional formació que reben els nostres investigadors, cosa que es tradueix en un desconeixement generalitzat d'allò que en realitat és l'arqueologia industrial. No obstant, la seua pràctica pot resultar de gran utilitat a l'hora de proporcionar un nou enfocament i obrir nous interrogants en temes com la reconstrucció del paisatge agrari, les seues transformacions, l'estudi dels processos de producció, les condicions de vida i treball, les transformacions urbanístiques tant en el medi urbà com el rural, etc. Estes són àrees que, en la seua pràctica totalitat, han sigut abandonades en mans d'altres especialistes i, per descomptat, a penes si s'han investigat des del registre arqueològic.

Els orígens de l'arqueologia industrial al País Valencià es remunten a 1980, quan l'Ajuntament d'Alcoi va editar el llibre *Arqueologia industrial d'Alcoi* (Aracil, Cerdà, García Bonafé), el primer, d'altra banda, que es publicava en tot el territori espanyol. Algun article aïllat i certes iniciatives impulsades des del Departament d'Història de l'Art de la Universitat de València i el Departament d'Humanitats Contemporànies de la Universitat d'Alacant són pràcticament les úniques activitats visibles fins a 1989, a què caldria afegir la publicació de les tesis de l'enginyer G. Olcina i de l'arquitecte M. V. Vidal sobre la localització i tipologia arquitectònica industrial de les factories dels rius Barxell i Molinar d'Alcoi (1988). En 1989 el Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics organitzà a Alcoi unes "Jornades sobre teoria i mètodes d'arqueologia industrial", que editaria un any després la Universitat d'Alacant. Eixe mateix any es va constituir un equip interdisciplinari, dirigit pel professor de la Universitat d'Alacant Salvador Forner, per a elaborar un projecte de parc arqueologicoindustrial en el curs alt del riu Molinar (Alcoi).

De les jornades d'Alcoi va sorgir l'acord de crear l'Associació Valenciana d'Arqueologia Industrial (AVAI), constituïda al maig de 1990, i de convocar el I Congrés d'Arqueologia Industrial del País Valencià, el qual tindria lloc a Alcoi al novembre de 1990, patrocinat per l'Ajuntament de la ciutat i les actes del qual es van publicar l'any següent pel Centre d'Estudis d'Història Local de la Diputació de València. Este organisme ha publicat també altres llibres sobre arqueologia industrial, igual que la Institució Valenciana d'Estudis i Investigació.

Des de la seua constitució, l'AVAI ha dut a terme una labor en favor de la investigació arqueologicoindustrial i de la salvaguarda del patrimoni. Edita semestralment un butlletí on es publiquen articles d'investigació en Arqueologia industrial. També –amb el suport econòmic de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana– s'ha encarregat de realitzar l'inventari del patrimoni industrial de la zona compresa en l'eix econòmic Alcoi-Ontinyent i de la comarca de la Ribera. A més de col·laborar amb altres institucions (amb la Diputació de València va organitzar un "Curs d'arqueologia per a historiadors", 1992, i amb la Universitat Politècnica de València un "Seminari sobre arqueologia industrial", 1994), va organitzar –amb el patrocini de l'Ajuntament de Sagunt– el II Congrés d'Arqueologia Industrial del País Valencià, amb el títol de "Cultura material i canvi social" (febrer de 1994, editades les actes recentment pel Centre d'Estudis d'Història Local). En este congrés s'han pogut apreciar alguns avanços en la investigació en arqueologia industrial valenciana: especialment les comunicacions sobre habitatge obrer incorporaren, per primera vegada, l'ús de tècniques estratigràfiques i tipològiques. [MC, MGB]